

Հ. ՂԵԻՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆ

(ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ԾՆՆԴԵԱՆ 150 ԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻՒ)

Գերազատիւ Վարդապետ,
Սիրելի Ատենապետ եւ
Մեծայարգ Տիկիններ ու
Հայրենակիցներ

Ձեր բարեացակամ թոյլտուութեամբ ես
կը սիրեմ իմ խօսքը սկսիլ տխուր բայց
կարճ դրուագով մը, որու մէջ ո՛չ առաս-
պել կայ, ո՛չ աւանդութիւն, այլ իրական-
նութեան աղբիւրէն կը բխի, ու իմ անձ-
նական կեանքի յուշերուն հետ կապուած
է:

1901 թուականին էր, տղայութեան
տարիներուն. ձեզմէ չատեր տակաւին լոյս
աշխարհ չէին եկած, թրքական բռնու-
թիւնն ու հալածանքը Տարօն-Տուրուրե-
րանի մէջ իր զազաթնակէտին էր հասած:
Տխուր աշնան գաղջ ու ցուրտ մի երեկոյ
էր, Սասնոյ Ծովասարի լեռներէն, Մշոյ
Սիմ սարի ծիրան-կատար զազաթէն եւ
Աստղիբերդի աւերակներէն Պախուցը,
Հայաստանի ցուրտ քամին մոլեղին կը
փշէր Մշոյ դաշտի երեսին: Դուրսը ձիւ-
նախառն կ'անձրեւէր, ու մենք ընտանեօք
Առինչ գիւղին մէջ տաք թոնրան չուրջը
հաւաքուած կը ժղլէինք (մտերմիկ խօ-
սակցութիւն) եւ կը սպասէինք որ հայրս
քաղաքէն վերադառնար: Մութը կոխած
էր արդէն՝ երբ նա գուռը բացաւ ու ներս
մտաւ, մայրս որ իր երկարամեայ ամուս-
նական կենցաղով անոր բնութիւնը լաւ
գիտէր, անոր սովորականէն քիչ մ'աւելի
լուռ եւ տխուր երեւոյթը նկատելով,

Ալիշան իր հասուն հասակին

պատճառը հարցուց: Հայրս առանց դուռ-
խը վեր բարձրացնելու՝ յուշիկ մը մըմըն-
ջեց. «Քաղաքին մէջ ցաւալի լուր մը տա-
րածուեց թէ Հայր Ալիշանը վախճանե-
ր է»: Մայրս՝ ավել բերանին տարած քարա-
ցած մնաց, ու մեր ընտանիքի բոլոր ան-
դամները տխրութեամբ համակուեցան.
այդ երեկոյ լուռ եւ տխուր անկողին մը
տանք, սակայն իմ տղայական մտքին մէջ
հարցական դադափար մը սկսաւ պտուտ-
կիլ, թէ ո՞վ էր այդ Հայր Ալիշանը՝ որ

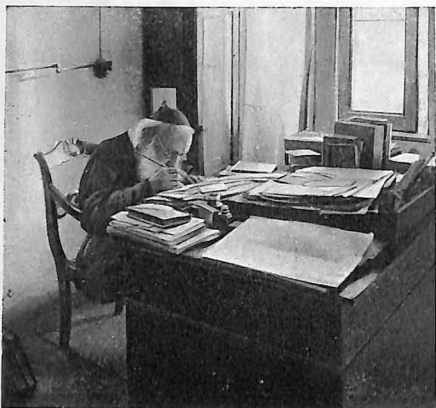
կրորդ անձն էր Կոմիտաս Վարդապետը, որ մեր հոգեղեն գանձը, մեր երաժշտութիւնը հոգի տակէն դուրս բերաւ, առաւ մշակի ու մասճակի բերնէն մեր դուրժանները, առաւ մեր հօտաղներու բերնէն մեր զեղզեղուն հօրովնները, առաւ մեր սիրաբոլի աղջկներու և տղաներու սրտին զեղզեղներու վերածած՝ վեր բարձրացուց եւ ուղեց որ մենք մեր Աստուծոյ հետ խօսինք երգով ու երաժշտութեամբ: Իտալական զեղզեղիկ ասացուածք մը կայ — *Là dove non giunge la parola, là nasce la musica* — «Հոն՝ ուր խօսքը չի հասնիր, հոգ կը ծնի երաժշտութիւնը»:

Իսկ Ալիշան՝ ծնաւ բանաստեղծ և ապրեցաւ իրբեւ բանաստեղծ, մատենագիր, պատմաբան և աշխարհադրագէտ. ան ապրեցաւ 81 տարիներ և արտադրեց 80է աւելի հատորներ, զբերեւ և անոնց նիւթն ու իմաստութիւնը իր մարբին մէջ ամբարած բռնեց մեր մատաղ սերունդին ձեռքէն և քալեց մեր աւերակ բերդերու, մեր այրուած տաճարներու ընդմէջէն, քալեց մեր հնամենի մայրաքաղաքներէն՝ Արմաւիրէն մինչև Եւրոպայի, Յուդանդաշտ, Անի և Դուին, ու դէպի Մասիսները բարձրացած՝ ցոյց տուաւ մեր սերունդներուն Հայոց փառաւոր անցեալը և ներկայի տխուր վիճակը ու մեղի ցոյց տուաւ նաև մեր ազատութեան ճանապարհը, որ արբնետ էր, փշտոն էր ու քրտնալիւր: Ու զարմանալին այն է՝ որ այդ 2 նոսրեական անձերը Հայաստանի մէջ չեն ծնած, անոնք իրենց խանձարուրքին մէջ ո՛չ Եփրատի ջրովն են մկրտուած, ոչ ալ Արամանու կամ Մայր Արաքսի կայակներով են զրոյժուած. Կոմիտասը ծնած է փոքր Ասիոյ Քէօթասիա (Կուտինա) քաղաքը, իսկ Ալիշան՝ Պոլսոյ մէջ: Սաակայն անոնք նախասահմանուած էին մեր մշակութի մէջ մեծ դեր կատարելու:

Ուրեմն Հ. Ղեւոնդ Ալիշան ծնաւ Կ. Պոլսոյ մէջ՝ 1820 թուականի Յուլիոս 18ին, անոր մկրտութեան անունն էր Քերբոքէ, հօրը անունը՝ Պետրոս Ալիշանեան, արհեստով՝ հնագէտ, իսկ մօրը անունը՝

Թալուհի. անոնք կը պատկանէին Պոլսոյ հայ կաթողիկէ համայնքին, պարզ և համեստ, սակայն կրօնասէր, բարեպաշտ և մարքրակեցալը ընտանիք մը: Ան տակաւին չծնած՝ ծնողքը արդէն որոշեւ էին իր սպազայի կոչումը, ուխտեւ էին՝ որ էթէ իրենց այդ վերջին զաւակը մասն էլ լըայ՝ դայն պիտի նուիրեն Աստուծամօր, որ վանք մը մտնէ, ուսում առնէ և եկեղեցական դասնայ, ծառայելու քրիստոնէական կրօնքին և հայութեան. սակայն ո՞ր դըպրոցը և ո՞ր վանքը պիտի ընտրուէր՝ որ ոչ չէր, քանի որ ան լոյս աշխարհ չէր եկած տակաւին:

Հոս ներկեցք ինձ՝ որ մի բոլէ նիւթէս չեղիմ ու փակագիծ մը բանամ իմ խօսքին մէջ: Մեր այսօրուան թուականէն աւելի քան 270 տարիներ առաջ Հայոց ազգի երկրորդ Լուսաւորիչը Սեբաստացի Մեծն Մխիթար, Հայաստանի ծոցին մէջ, Սեւանայ լիճին վրայ, անոր կղզակալի տաճարին մէջ, զեռ սարկաւազ՝ կը ճղէ՛ք, կ'աղօթէ՛ր զիշեր ցոբէկ և կ'ողբար, գիտելով՝ Հայաստանի տխուր վիճակը, զրկուած ազատութենէ, օտարին դերի, ազդովին անմիաբան և աղկալութեան մէջ տրորուած: Ան ելք մը կը խորհէր հայ դարթօնքի, վերածնութեան համար, և ահա ըստ զրութեան և ըստ աւանդութեան, տեսիլքին մէջ Աստուծամայրը կ'երևի իրեն՝ տաճարին մէջ, ու Մխիթարի ձեռքէն բռնած, զէպի հեռուաւ արեւմուտքը, ուղղութիւն և ճանապարհ ցոյց կու տայ: Ան զօրացած կամբով, յայտով առջուց և հոգիով խանդավառ կ'ուխտէ ու իր մըտքին մէջ բոլորակ մը կը շինէ, մէջը խաչ մը կը գծէ և այդ խաչի ամէն մի անկիւնին Մկրտոսեան այսուրեքնէն զիր մը կը նշէ Ո. Կ. Վ. Ա., որ կը նշանակէր «Որդեգիր Կուսին, Վարդապետ Ապաշխարութեան»: Յետագային բազում տառապանքներէ և զեղբերումներէ ու մահուան վրտանդներէ յետոյ՝ Մեր ան յաղեցաւ Մխիթարեան Միաբանութիւնը հիմնել, այդ չորս զիւրերն ու չորս բառերը դարձան Մխիթարեաններու նշանաբանը, անոնց զրօշակը: Այդ թուականէն 270 և

Ալիշան իր գրասեղանին առջև

րանտարիական աշխատանքներու: 20-30 տարի ծանր աշխատութեամբ, առանց երբեք Հայաստանը տեսնելու, ձեռագիրներու մէջ սուղուած ուսումնասիրեց, զրեց ու զծեց Հայաստանի հոգին ու բոյսը, ալբիւրն ու առուակը, դեան ու լիճը, լեռներն ու ձորերը ու հատորները անտիպ զիպուեցան իր սենեակին մէջ:

Ալիշան արդէն շատ երիտասարդ հասակին Հայաստանի տեղադրութիւններուն նուիրուած էր: Հսկայ ծրագիր մը կար առջևը եւ իր ազգայն զործին համար ունէր արդէն պատրաստ ատաղձը, որ տարիներու ընթացքին պիտի ամբողջանար:

Մեր ազգային ջոկերէն, թերեւս անընդունալոյնը՝ Յարութիւն Տատեան Ամիրայ պէյը, Ս. Ղազար ուխտի կու զայ 1846ին, Մեծն Միխիլարայ զամբիր այցելելու: Երբ Տատեան Ամիրան կ'առաջնորդուի Ալիշանի խուցը՝ կը տեսնէ անոր պարզ ու անպաճոյճ սենեակը, մէկ անկիւնը զետեղուած փոքրիկ ու կարծր անկողին մը, փայտէ խաչափայտը, կշտին մի փոքրիկ սեղան, վրան սրուակ մը պղպղուն, եւ մի փոքր կանթեղ, որով ա՛մէն ատուտ կանուխ ան եկեղեցի կ'իջնէր

աղօթելու: Խօսակցութիւնը կ'ըլլայ պարզ ու ջերմ, անսեթեւեթ, կը յուզուի Յարութիւն Ամիրան, կը դիւթուի եւ կը հրժայուի անոր պարզութենէն, դժուարաւ կրնայ հրաժեշտ առնել եւ մեկնած պահուն կը հարցնէ. «Միւրիկ վարդապետ, ասացէք ինզրեմ առանց քաշուելու, ի՞նչ պէս կրնամ օգտակար ըլլալ Ձեզի եւ վանքին»: Ժպտա մը կը փայլի Հ. Ալիշանի դէմքին վրայ եւ աչպէս կը պատասխանէ. «Մեծապատիւ Տիար, այս ձեռագիրները զոր կը տեսնէք զիպուած, բոլորը Հայոց փառքը կ'երգեն, անոնք զրուած են տարիներու ընթացքին մէջ, մանրակրկիտ ուսումնասիրութեամբ, բոլոր հայ եւ օտար հին ձեռագիրներու, եւ հարկ է հրատարակուին, սակայն մարդ պէտք է որ Հայաստանի գնայ, քարտէսներ շինէ, նըկարներ հանէ, որպէսզի ճշգրտօրէն կարենանք ցուցադրել եւ ասլի պատմական գիրքերը»: «Միւրիկ վարդապետ, պատասխանեց Յարութիւն Ամիրան, շարունակեց Ձեր սուրբ զործը եւ ծախուց համար երբեք մի՛ մտածէք, ես պատրաստ եմ ամէն ինչ հոգալ»:

Պէտք է զուարթ Տատեանի զերգաստանի ծագման դերը՝ համաձայն Օրմանեան պատրիարքի ուսումնասիրութեան, որ անոնք սերած են Արծրունի արքայական տոհմէն՝ որոնք Սենեքերիմ թագաւորին հետ վանդալապարկարմը ձգելով Սեբաստիա տեղադրուեցան, եւ երկու զար հոն ապրելի յետոյ Ակն փոխադրուեցան, ուրիշ ապա իրենց մէկ ճիւղը Պոլիս անցաւ, եւ շնորհիւ իրենց խոհապանութեան, ուշիմութեան եւ ձեռներէցութեան՝ դարձան վառօղակները օսմանեան վեհապետ Սուլթան Սելիմին, սակայն իրենց սրտովն ու հոգիով մնացին հայ եւ զեկալարեցին յաճախ մեր ազգային կեանքը Թուրքիոյ մէջ:

Հ. Ներսէս Սարգիսեան, Տրապիզոնցի, մեկնած էր արդէն Տարօն: Մուշէն կը գրէր Հ. Ալիշանին. «Հասայ քու պաշտածդ Հայաստանը, սակայն այս քու Տարօնի մէջ աշխարհն արշաւանքներ, աշխարհ կուրներ ու կեկեկումներ են տեղի ունեցեր, որ ա-

անդամ, և 1897ին Ենայի (Գերմանիա) նշանաւոր համալսարանին Փիլիսոփայական Ակադեմիան ընտրեց զայն իրրեւ Պատուոյ անդամ: Պատիւով, փառքով և առաքինութեամբ զարդարուն անոր հոգին յաւիտենականութեան ծոցն հանդէպաւ 1901 թուի Նոյեմբեր 22ին:

Այս տարի անոր ծննդեան 150ամեակի առթիւ Միխիթարեան Միարանութիւնը ուղեց յաւերժացնել անոր յիշատակը թանգարանի վերածելով անոր սենեակը, ուր գրեթէ 70 տարիներ ան Հայաստանի փառքին եւ յուսաւորութեան համար ապրեցաւ ու սպառեցաւ. այդ զաղափարը՝ որ Վենետիկոյ Ս. Ղազարէն ծագեցաւ, բոցածաւալ դնաց ու հասաւ Էջմիածին ու Երեւան, և Սփիւռքին մէջ՝ ուր հայկակի մը կամ պապիկի մը սիրտը կը բարախէր Նահապետին համար, և ընդհանոր Հայոց Հայրապետը Մեծն Ներսէսի և Ս. Սահակի արժանընտիր յաջորդը Վաղգէն Ա. Սրբազան Կաթողիկոսը Էջմիածնէն Երեւան ու Երեւանէն Վենետիկ թռաւ և հետեւորդ ունենալով Աբրահայր Համբարէի Գեղյ. Վարդապետն և բարձրատիճան եկեղեցականները ու ազգայինները, մէկ ձեռքը խաչ, միւս ձեռքին մըկըրտ՝ կտրեց կարմիր ժապաւէնն ու Հ. Ղեւոնդ Ալիշանի խոցը մտան: Հոն էր տակաւին իր կարծր անկողնիկը, խաչը վրեւ, հոն էր պաղ ջուրի սրտակը, հոն էր կանթեղն իր կիտաւ մոմով, համբուրեցին խաչն ու խոցին պատերը, գերք ու ձեռագլիք՝ որոնց դպած էր անոր ձեռքը և անոր յիշատակն օրհնելէն յետոյ դուրս եկան: Ապա հանդիսութիւնները սկսան Երեւան, Մեքորա-Մաշտոցի Մայրատանի Հանրապետութեան Նախագահը Նադուշկամ Նահապետ Յարութիւնեանը հանդէսը բացաւ հետեւեալ բառերով. «Ամէն տարակրթէ վեր է որ Ալիշանը տասնին-

նեորդ զարու ամենամեծ հայ ծնունդն է»: Անոր յաջորդեցին ուրիշ արժանընտիր խոսողներ, որոնք ներբողեցին Ալիշան Նահապետի պողատու կեանքին ծառը, երախտադէտ սրտով յայտնեցին անոր ունեցած ներշնչումն ու ազդեցութիւնը մեր ազատագրութեան բոլոր ռահվիրաներուն վրայ և թուեցին անունները Ռաֆֆիէն սկսեալ մինչեւ Ծերենցը, ու Գամառ Քաթիպայէն սկսեալ մինչեւ ցանկալին Աւետիք Իսահակեանը, Պէշիկթաշեանէն սկսեալ մինչեւ Արփիարեանը և Սիւրամեթոյէն սկսեալ մինչեւ Վարուժանն և ուրիշները:

Ան կը հանդէս այժմ Ս. Ղազարի կըղղեակին մէջ, ալ մը հողով Հայաստանէն սրկուած իր զամբանին՝ դր շայոց Հայրիկը Խրիմեան ուղարկած էր Հայոց Նահապետ Ալիշանին:

Իմ կցկուոր բառերը ի զօրու չեն անոր իսկական հոգին ու կերպարը ներկայացնելու, ուստի օգնութեան կը կանչեմ մեր սրբացեալ մատենադիրներէն Գրիգոր Նարեկացին, հերոս-նահատակ Վառպուրտեանին այս սուրբ Սոխակը, որ Վարդավառի գովքը աշայէս կը սկսի. «Գոհար վարդն վառ առեալ ի վեհից վարսիցն արփենից», որ թարգմանի «Թանկագին վարդը արեգակի վսեմ հիւսկէններէն շղարշներ չինեց». այդ թանկագին դոհար վարդն էր Հ. Ղեւոնդ Ալիշանը՝ որ Հայոց անցեալի փառաւոր պատմութեան ճառագայթները ըմպեց և անով զինովցած մեր փառքը երգեց. թող օրհնեալ ըլլան յաւերժ այն հայ մայրերը, որոնք Ալիշաններ, Կոմիտասներ և Բրուանձտեանցներ կը ծնին և զանոնք իրենց մայրական զրկին մէջ զիեցնելով՝ հայ մշակոյթի տաճարին կը նշուրեն և մեր ազգային զանձարանը կը ճոխացնեն:

Տնփ. Ա. ԱԼԻՍԱՆԵԱՆ